

Лазірко Н.О.

ТВОРЧИСТЬ ГЕОРГА КАЙЗЕРА В РЕЦЕПЦІЇ ЮРІЯ КЛЕНА

Анотація. У статті розглядається дослідження Юрія Клена, присвячене творчості німецького драматурга Георга Кайзера. Представлено основні параметри художнього універсуму цього митця, окреслено методологічні стратегії досліджень його творчості українським літературознавцем.

Ключові слова: аналіз, драма, методи досліджень, німецька література, реценція, творчість.

Інформація про автора: Лазірко Наталія Орестівна, кандидат філологічних наук, доцент кафедри світової літератури та славістики Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Франка.

Електронна адреса: lazirkonatalka@gmail.com

Lazirko N.

GEORGE KAISER'S WRITING IN THE RECEPTION OF YURI KLEN

Abstract. The given article deals with Klen's research of the German dramatist George Kaiser. The main parameters of artistic universe of this author are presented in the article. There are also outlined the methodological strategies of research the German dramatist's creativity by Yuri Klen – a well-known Ukrainian literary critic.

Georg Kaiser is one of the brightest representatives of theatrical and literary expressionism. His plays are the unique phenomenon in the 20th century drama. His expressionism appeared to be the special one and the global and scope of plots allowed scientists to call G. Kaiser a «new myth creator».

Among world scientists, who comprehended the features of author manner of this sign artist for history of world drama, a main place belongs to the Ukrainian literary critic – Yuri Klen. In his scientific work there is the article «George Kaiser», which an author compositionally divides into seven parts. Its pre-condition is an original metaphorical lineation (vivid registration of which is adopted from astronomy), structural-semiotics assertion that every writer creation has a basic idea or favourite main image, that can be found in many writings of the author. However, in the Ukrainian literary critic's opinion, it is not impossible to say it on the first sight about George of Kaiser because every work of this author has a new incarnate idea, new and unexpected development of a plot, new and original interpretation of that problem which has been solved in his previous works.

In the article «George Kaiser» by Yuri Klen the biographic approach can be highlighted while analyzing creative works of the German dramatist.

The Ukrainian literary critic also outlines the secrets of psychology of the German artist creation in expressionism manner. Expressionism drama is always drama of ideas; therefore acting persons of this drama are not individuals, but types which helps writer to lead the general action of the characters.

Yuri Klen asserts transformation of images in dramas by George of Kaiser, their original reduction up to separate characters and allegories: his characters lost the outlines of people and become symbols of idea, super individual creatures, typical samples, and logic of acting can be sacrificed for the sake of the higher logic – logic of composition and dramatic construction.

Few times a researcher accents on closeness an artistic world view of the German dramatist to cubism: characters mainly don't have the names, but appear on the stage under the names: a «father», «multimillionaire», «black», «yellow» – they are structural formulas.

Summarizing these the structural-semiotics searches, Yuri Klen marks once again that in George Kayiser's works can be found: 1) central idea of man renewing which is peculiar for all his creative work; 2) leading motive of escape-chasing and 3) element of contingency which manages events, that is a case-shove which suddenly gives dynamic of action and sets fire before a man as a distant lighthouse – dream about renewal.

It is also possible to assert that researches of expressionism by some authors whose creation correlates with expressionism views demonstrates complete maturity of Yuri Klen to be a serious literary critic armed by the newest methodological approaches to study literature as theoretician and practician of literature studies.

Key words: analysis, drama, methods of research, German literature, reception, creativity.

Information about author: Lazirko Nataliia, Candidate of Philological Sciences, Associate Professor, Associate Professor at the Department of World Literature and Slavic Studies, Drohobych Ivan Franko State Pedagogical University.

E-mail: lazirkonatalka@gmail.com

Lazirko N.

TWÓRCZOŚĆ GEORGES'A KAISERA W RECEPCJI JURIIJA KLENA

Streszczenie. Artykuł dotyczy badań Jurija Klena poświęconych twórczości niemieckiego dramaturga Georgesa Kaisera. Przedstawiono swoistość uniwersum artystycznego Georgesa Kaisera, określono metodyczne strategie badań jego twórczości przez ukraińskiego krytyka literackiego.

Słowa kluczowe: analiza, dramat, metody badawcze, literatura niemiecka, recepcja, twórczość.

Nota o autorze: Lazirko Natalia, kandydat nauk filologicznych, docent Zakładu Literatury Powszechnej i Sławistyki Państwowego Uniwersytetu Pedagogicznego imienia Iwana Franki w Drohobyczu.

E-mail: lazirkonatalka@gmail.com

Георг Кайзер – один з найяскравіших представників театрального та літературного експресіонізму. Його п'єси – унікальне явище в драматургії ХХ століття. Його експресіонізм виявився особливим, а глобальність і розмах сюжетів дозволили дослідникам назвати Г. Кайзера «новим міфотворцем» [6, с. 41].

Серед світових вчених, хто осмислював особливості авторської манери цього знакового митця для історії світової драматургії, чільне місце належить українському літературознавцеві – Юрію Клену, у науковому доробку якого є стаття «Георг Кайзер», яку автор композиційно ділить на 7 частин. Її засновком є оригінальне метафоричне окреслення (образне оформлення якого запозичене з астрономії), структуралістсько-семіотичне твердження про те, що у творчості кожного письменника «є основна ідея чи улюблений образ-стрижень, що на нього як перлини-намиста можна нанизувати його твори, центральне сонце, навколо якого кружляють його ненастанно, магнетизовані, навіки причаровані, замкнуті у межах системи, де діє закон космічного тяжіння, у сфері впливу центрального тіла». Однак, на думку літературознавця, про Георга Кайзера «не можна цього сказати на перший погляд», бо що не новий твір цього автора, то «нова в йому втілена ідея, нове й несподіване розгортання сюжету, нове, оригінальне трактування тої проблеми, що по-іншому розв'язувалася в попередніх творах» [2, с. 109]. Таким чином «горизонт сподівань» реципієнта його творів зміщується й деформується в кожному наступному творі, і йому (реципієнтові) може здатися, що «автор – людина безідейна, що він – як той деміюрг – задля власної тільки розваги творить нові світи, з самого тільки процесу творчості п'ючи нестерпну насолоду» [2,

с. 109]. Останнє твердження Юрія Клена свідчить про особливий підхід у баченні процесу психології творчості німецького драматурга крізь призму його художнього тексту, авторського світовідчуття й світопредставлення.

Цю неоднорідність творчої палітри німецького драматурга український літературознавець окреслює майже штрих-пунктирними характеристиками кожного з творів («патетик у «Громадянах із Кале», трагик у «Коралі», комік у «Гебрейській вдові», сатирик у «Кентаврі», провісник нових соціальних ідей у «Газі», далекий од сучасності романтик у «Пожарі опери», в «Жертві опери»), переходячи далі до таких же коротких і влучних ідейно-естетичних та структурних окреслень інших творів Г. Кайзера (який у «Кольпортажі» малює нам сучасне життя, а в «Урятованому Алкібіаді» шукає клясичного сюжета, якому надає своєрідного освітлення») [2, с. 109]. Така різноплановість і багатогранність в освоєнні художньої дійсності, в креації власного художнього світу є свідченням того, що це – «прояви багатогранної природи і різних темпераментів, що разом уживаються в душі поетовій», чи, можливо – це творчі маски, які «прикривають обличчя геніальним хистом обдарованого мистця, обличчя якого ми ще ніколи не бачили й не побачимо». Саме така розмаїтість творчих підходів до художнього матеріалу та його «різноманітність творчих проявів», пошук шляхів щоразу нового мистецького вирішення тієї чи іншої творчої проблеми дала можливість німецькому критикові Дібольдові, зауважує Клен, прийти до жартівливої гіпотези: чи не є «творчість отого плодючого драматурга – продукція якогось невідомого нам об'єднання «Молодої Німеччини», що випускає у світ свої драми під фірмою «Георг Кайзер», який посідає тільки реальні риси юридичної особи» [2, с. 109–110].

У статті Юрія Клена «Георг Кайзер» дуже чітко можна виокремити саме *біографічний підхід* до творчості цього драматурга. Літературознавець наголошує, що «безперечні біографічні дані примушують визначити гоморівську єдність його індивідуальності», а витoki його драматичної творчості він пов'язує з багаторічною хворобою, яка була наслідком тяжкої форми малярії, на яку Г. Кайзер захворів у Бразилії. Після майже десятка років прикутості до ліжка, драматург починає писати: «На самоті, відокремлений від світу, відчув він прагнення створити собі світ, якого йому бракувало. Драматичний діалог був найвідповідніша для цього форма» й «може, він і ні одного рядка не написав би, якби не ті роки відрубного життя» [2, с. 110].

Концепцію біографічного підходу й представлення з них висновків про механізми творчого натхнення Юрій Клен обґрунтовує подробицями з його приватного життя: Г. Кайзер, уже як прославлений автор, який отримував величезні гонорари за свої твори, сидів «у своїй розкішній віллі в Тутцінгу і... голодував. Він з родиною підживлявся тільки хлібом і водою». Драматург жив дуже скромно, дозволяючи собі тільки одну єдину розкіш: мати чудову квартиру, яка йому «потрібна була для творчої праці», – як «негація реальності» – так він це обґрунтовував» [2, с. 111].

Таємниці психології творчості німецького митця український літературознавець теж окреслює майже експресіоністичними мазками: «Інтенсивність творчого процесу, що відбувається в йому (тобто у творчій уяві Г. Кайзера – Н. Л.), така вулканічна, що деякі драми постають протягом 12, або навіть 6 днів, без чернетки...» [2, с. 111]. Джерелом творчого натхнення драматурга є «Біблія й клясична давнина, Середньовіччя й сучасність, мітологія й утопія, героїчний епос», а жанрові рамки для його творів ніколи не є завузькими й не є перешкодою у творчому освоєнні: «Водевіль, комедія, трагедія, балетна драма, містерія – всі ці форми з однаковою легкістю опановує він» [2, с. 111–112]. Загалом цей драматург є автором семи десятків драм, де постає чи не вся епоха людства.

Юрій Клен наголошує на трансформації образів героїв у драмах Георга Кайзера, своєрідного їх редукування аж до окремих символів та

алегорій: постаті його втрачають обриси людей і стають символами думки, надіндивідуальними істотами, типовими зразками, і логічністю вчинків їхніх часто жертвується задля якоїсь вищої логіки – логіки композиції й драматичної побудови. Дослідник декілька разів акцентує на близькості мистецького світовідображення драматурга до кубізму: персонажі переважно не мають імен, а виступають на сцені під назвою: «батько», «мільярдер», «чорні», «жовті» – вони конструктивні формули. Проте властивостями анатомічної будови актори немов порушують загальний стиль, тож рухи їхні повинні створити геометричність, бо симетрія стала найвищим законом для Кайзерової драматичної архітектури із «шкла і криці» [2, с. 112]. За таким редукуванням стоїть ідея самого Г. Кайзера про те, що у своєму творі письменник хоче вивести від випадковостей окремої долі на вищий рівень узагальненого проживання, ідеї. Тому експресіоністична драма – це завжди *драма ідей*; тому дійові особи цієї драми – не індивіди, а типи, за допомогою яких письменник прагне довести загальну чинність своїх персонажів. Виконуючи вимогу типізації, «експресіоніст сублимує свої характери понад усяку міру реальності, він гіперболізує всі вирішальні для внутрішнього розвитку риси й одночасно пригнічує всі індивідуальні» [3, с. 105].

Юрій Клен доходить висновку, що в Г. Кайзера, також як і в кубістів, фарби стають чинниками побудови різних асоціативних рядів: «чоловік у синьому» – це робітник у блузі, «пан у блузі» – соціаліст-теоретик. «Пан у білому», «білий жак» – це провісник вибуху. «Чорні пани» – це плутократи, гнобителі пролетаріату. Червоний колір – уніформа мілітариста, червоного забарвлення набуває й газ, віщуючи катастрофу; зелений колір – барва пацифіста, що закликає повернутися до природи» [2, с. 115].

К. Шахова зазначає, що окреслений вище спосіб представлення героїв експресіоністичної драми має у собі певні спільні константні риси: вони «неспокійні духом, охоплені пристрастю, власні думки і почуття виражають монологічно навіть тоді, коли вони начебто з кимсь розмовляють». Відбувається те, що означається терміном “Vorbeireden”, тобто мова повз співбесідника. Ніби доповнюючи цитовані роздуми Юрія Клена, К. Шахова виходить на своєрідне узагальнення поетики експресіоністичної дра-

ми. Вона наголошує на умовності сюжетів, на їхній параболічності, ідейній насиченості та повчальності, декламаційності та пафосності діалогів і вказує, як і Клен, на певну абстрактність персонажів: «(вони часто не мають імен і відрізняються за статтю, родинною приналежністю – жінка, чоловік, батько, донька, онук або за професією), відсутність у них індивідуальних психологічних характеристик», однак, на її думку, все це урівноважувалося «силою почуттів, актуальністю думок, патосом заперечення всього негативного» [5, с. 31].

Одним із важливих напрямів дослідження німецького експресіонізму є вивчення тих теоретичних засад, які декларували як гасло до дії окремі відомі творці експресіоністичного руху. «Написати драму – це означає додумати думку до кінця», – цитує український літературознавець Г. Кайзера й наводить думку критика Дібольда, що «перед нами в особі цього драматурга холодний і розсудливий діялектик, який обраховано і розмірковано розгортає перед нами свої проблеми». Однак інший німецький критик М. Фрайган заперечує таке твердження й доходить висновку про «парадоксальність Кайзерової натури, що являє кожному інше обличчя» [2, с. 114]. Юрій Клен підтверджує ідею парадоксальності й багатогранності творчої натури німецького драматурга, наводячи цитату Г. Кайзера про «видиво, що спокушає поета»: «В багатьох образах втілює поет тільки одне – видиво, що існує з первопочатку. Воно натискає на його кров, і вона теж тисне на нього: неподатлива і палка. Який же потужний той натиск, що зсередини хоче розірвати посуд, у якому кров замкнена. Треба той натиск урівноважити, щоб не вихопилося безформним струмом те, що мусить передатися нам у доладній формі [...], щоб мову не заглушив крик. Видиво спокушає: воно збурює пристрасть, яка затамовує голос, що має пролунати, щоб усі його почули, і ось триває жахливе і непевне змагання голосу з криком [...]. Крик нам хоче вихопитися з горла – крик жаху й гніву! – він повинен угамуватися й голосом стати, щоб вплинути на людей. Холодна мова котиться назустріч пристрастному зворушенню [...], оте палкокровне мусить закрижаніти у формі. Чим дужче повинню захлиняє нас почуття, тим твердіша й холодніша мусить стати мова» [2, с. 115].

Цей своєрідне автопортретування власного творчого процесу, навіть певних таємниць художньої творчості драматург-експресіоніст одягає в експресіоністичні метафоричні шати. Юрій Клен підводить підсумок цьому самоаналізу таємниці художньої творчості: «Отож, крізь прозорий покривець кришталєво-холодної криги у Кайзера просвічує ледве вгамовний пал душі, що горить незгасним пожежаром, гураганним вогнем, що його поет одяг у панцир із шкла і криці» [2, с. 115].

Творчість Кайзера, підсумовує Юрій Клен, має «гераклітівський характер», тобто буття у нього є *ставанням*. Чи не це мав на думці драматург, ставить питання український дослідник, коли «казав, що кожна драма для нього є тунель, у якому він лише тимчасово спиняється»? Відповіді на це запитання літературознавець шукає в Кайзеровій статті «Vision und Figur» («Видиво і постать»), де, на його думку, драматург «намагався розгадати суть своєї творчості й дати ключа до її розуміння». «Різноманітні ті постаті, – пише Г. Кайзер, – що є носіями видіння, вони виходять натовпами і несуть на плечах своїх частини цілого. З усіх зон скликає їх поклик – кожне століття посилає важного і гідного вістуна. Все рябіше мерехтить видіння – трудно розпізнати ціле в мозаїці частин [...]. Глядач, прибігши, очі таращить на ці натовпи образів, що комахаться перед ним. Він бачить тільки це комахіння. Він заперечує: «Де ж тут єдність?...» Чи не розривають оті образи коло, в якому вони стоять? Чи не буде знов хтось вавилонську вежу? А може вони, кинувши будувати, позбігалися й зібралися отут?» [2, с. 116–117]. Юрій Клен вбачає у цьому «натовпі» образів одну мрію, яка «втілюється в усіх образах, одна тільки туга. Поет її сам називає: то мрія про відновлення людини. Ця туга за новою людиною шукає собі втілення в нових і нових образах» [2, с. 117].

Отже, «відновлення людини» – основна ідея його творчості. Провідним мотивом драматургії Г. Кайзера, на думку дослідника, є мотив втечі. Він є, «мабуть, наслідком динамізації всіх подій. Динамікою сповнені всі його герої, а тому кожен із них від чогось утікає» [1, с. 117]. Інколи – це «втеча від життя, скутого шаблонними ритуалами буденного існування, [це] є разом гонитва за якимсь новим світлим пере-

живанням, яскравим, не механізованим, не схематизованим, не замаскованим, не скаліченим і не розчавленим буденної праці тягарем» [2, с. 118].

Підсумовуючи ці структуралістсько-семіотичні пошуки, Юрій Клен ще раз зазначає, що у творчості Г. Кайзера знайдемо: 1) характерну для всієї його творчості центральну ідею *відновлення людини*; 2) провідний мотив *втечі-гонитви* і 3) елемент випадковості, що керує подіями, тобто випадок-поштовх, що раптом надає динамічності дії й запалює перед людиною далекий маяк – мрію про відновлення.

Юрій Клен визначає також певні імперативні первні (він це називає *законом*), які покладені в основу структур драм Г. Кайзера: «Цей закон зветься *випадок*. Випадок раптом втручається в людське життя і дає йому інший напрям. *Випадок*, за висловом Фрайгана, стає *впадом* у життя людське. Метафізика випадку – термін, який знайшов цей критик, щоб схарактеризувати цілу низку Кайзерових драм». Якесь цілком, здавалося б, незначна, випадкова подія раптово стає головним і вирішальним чинником у людському бутті. «Випадок, – акцентує Юрій Клен, – у своєму раптовому втручанні являє собою елемент Кайзерової динаміки і сам стає джерелом цілого вихора динамічних сил, що втягує долі людські у шалений вир» [2, с. 118].

Німецький експресіонізм як важлива складова авангарду в культурі перших трьох десятиліть ХХ століття надзвичайно цікавив українського вченого. Він здійснив вагомий внесок у дослідження зародження та становлення німецького модернізму, зокрема – німецького експресіонізму, його стильових особливостей, засобів поетики. Водночас з погляду дескриптивних особливостей й аналізу фактичного ма-

теріалу та з висоти методологічних підходів й інтерпретаційних стратегій ці його публікації мають важливе значення як для теорії літератури, так і для історії німецької літератури епохи Модерну. Літературознавець, на жаль, не залишив цілісної концепції власного бачення цього літературно-мистецького явища. Однак певні аспекти дослідження експресіонізму Юрієм Кленом (поруч з іншими українськими літературознавцями) дають можливість вже із перспективи сучасних студій над ними простежити тенденції становлення цього вельми складного й складеного, надзвичайно своєрідного літературно-мистецького явища, розглянути «зсередини» шляхи наукового пошуку й спроби домогтися розуміння тенденцій розвитку багатогранного бурхливого літературного процесу.

Студії над німецьким експресіонізмом, якими Юрій Клен почав займатися з другої половини 20 – на початку 30-х років ХХ ст., вказують на декілька важливих аспектів, які характеризують його як літературознавця. «Він наголошує на тому, що «серед різноманітних напрямів ще недостатньо викристалізувалося те, що зветься експресіонізмом», а тому пропонує вважати його не мистецьким явищем, а певним «світовідчуженням» [4, с. 151]

Можна також твердити, що дослідження експресіонізму та окремих авторів, творчість яких корелюється з експресіоністичним світовідображенням, демонструє вже повну зрілість Юрія Клена як літературного критика та вдумливого, озброєного новітніми методологічними підходами в літературознавчих дослідженнях теоретика і практика вивчення художньої літератури.

ЛІТЕРАТУРА

1. Борецький М. Есей Юрія Клена (Освальда Бурггардта) про Германа Гессе. *Творчість Юрія Клена в контексті українського неокласицизму та вісниківського неоромантизму* / гол. ред. Л. Кравченко. Дрогобич, 2004. С. 255–262.

2. Бурггардт О. Георг Кайзер. *Експресіонізм та експресіоністи. Література, малярство, музика сучасної Німеччини* / під ред. С. Савченка. Київ, 1929. С. 107–170.

3. Гаврилів Т. Платон, драматург. Теорія і практика театру Георга Кайзера. *Експресіонізм* : збірник наукових праць. Львів, 2004. С. 99–119.

4. Лазірко Н. Дослідження Юрія Клена про німецький експресіонізм. *Актуальні питання гуманітарних наук* : міжвузівський збірник наукових праць молодих учених Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Франка. Дрогобич, 2013. Вип. 4. С. 149–158.

5. Шахова К. Експресіонізм як мистецьке явище. *Експресіонізм* : збірник наукових праць. – Львів, 2005. – С. 11–35.

6. Steiner C. Georg Kaiser – Ein moderner «Mythenmacher». *Georg Kaiser: Eine Aufsatzsammlung einem Symposium in Edmonton/ Kanada* / Hrsg. A. Pausch, E. Reinhold. Berlin; Darmstadt, 1980. – S. 41–56.

REFERENCES

1. Borecky M. *Yuri Klen's (Oswald Burghardt) essay about Hermann Hesse* / M. Borecky // Creation of Yuri Klen in the context of the Ukrainian neoclassicism and *Visnyk's* neoromanticism / [goal. editor L. Kravchenko]. - Drohobych, 2004. - P. 255-262. [Boretsky M. Esei Yurii Klena (Osvolda Burghardta) pro Hermana Hesse / Myron Boretsky // Tvorchist Yurii Klena v konteksti ukraïnskoho neoklasytyzmu ta visnykivskoho neoromantyzmu / [hol. red. L. Kravchenko]. - Drohobych, 2004. - S. 255-262].
2. Burghardt O. *Georg Kaiser. Expressionism and expressionists. Literature, engaged in painting, music of modern Germany* / under editor S. Savchenko. Kyiv, 1929. C. 107-170. [Burhardt O. Georg Kaiser. Ekspresionizm ta ekspresionisty. Literatura, maliarstvo, muzyka suchasnoi Nimechchyny / pid red. S. Savchenka. Kyiv, 1929. C. 107-170].
3. Havryliv T. *Plato, dramatist. Theory and practice of George Kaiser's theatre. Expressionism* : collection of scientific works. Lviv, 2004. S. 99-119. [Havryliv T. Platon, dramaturh. Teoriia i praktyka teatru Geoga Kaizera. Ekspresionizm : zbirnyk naukovykh prats. Lviv, 2004. S. 99-119].
4. Lazirko N. *Yuri Klen's research about German expressionism. Humanities Science Current Issues: Interuniversity Collection of Drohobych Ivan Franko State Pedagogical University Young Scientists Research Papers*. Drohobych, 2013. Vol. 4. P. 149-158. [Lazirko N. Doslidzhennia Yurii Klena pro nimetskyi ekspresionizm. Aktualni pytannia humanitarnykh nauk : mizhvuzivskyi zbirnyk naukovykh prats molodykh uchenykh Drohobytskoho derzhavnoho pedahohichnoho universytetu imeni Ivana Franka. Drohobych, 2013. Vyp. 4. S. 149-158].
5. Steiner C. *Georg Kaiser - Ein moderner «Mythenmacher»*. Georg Kaiser: Eine Aufsatzsammlung einem Symposium in Edmonton/ Kanada / Hrsg. A. Pausch, E. Reinhold. Berlin; Darmstadt, 1980. - S. 41-56.